

התקשורת כזירת המלחמה החדשה

האסטרטגיה התקשורתית של נאט"ו במלחמת קוסובו חיזקה את הקואליציה נגד סרביה וסייעה רבות להשגת יעדי המלחמה

של כלי התקשורת להשיג רווחים גדולים יותר הוא שמביא לסיקור אלימות, והמלחמה, כדרגת האלימות הלגיטימית הגבוהה ביותר, מוצאת את ביטויה בסיקור אינטנסיבי.

הסיקור התקשורת של המלחמות הוגבל לעיתים קרובות לא רק על-ידי הצנזורה הממשלתית החיצונית, אלא גם על-ידי צנזורה פנימית, שהמניע שלה היה הרגשות הלאומניים של העיתונאים ורצונם לתרום לאחדות הפנימית מול האיום החיצוני. לעמדה שנקטו כלי התקשורת נודעה השפעה מרחיקת לכת על האופן שבו גיבשו ממשלות והוציאו אל הפועל את מדיניות הביטחון שלהן. דרך הצגת העובדות בכלי התקשורת קבעה במידה רבה את האווירה הציבורית, שבה היו צריכים מעצבי המדיניות לקבל את החלטותיהם. במקרים שבהם קראה התקשורת ברובה לצאת למלחמה – כמו ערב מלחמת העולם הראשונה או לפני מלחמת פוקלנד – היה קל יותר למקבלי ההחלטות לקבל לגיטימציה ציבורית לפעולות צבאיות, אף שאלה מסכנות את חייו ואת רכושו של הציבור ומטילות עליו עול כבד נוסף. לעומת זאת, במקרים שבהם יצאו רבים מכלי התקשורת נגד המלחמה – כפי שנהגו כלי התקשורת הבריטיים בעת מבצע "מוסקטיר" (1956) או התקשורת האמריקנית במלחמת וייטנאם – עמדו מקבלי ההחלטות לא רק בפני הצורך לנצח בשדה הקרב, אלא גם בשדה המערכה התקשורתית בבית. תקופת המלחמה הקרה התאפיינה בסיקור תקשורת של מלחמות, שבמקרים רבים שם את הדגש על הקונטקסט הגלובלי של

"סיקורה הטלוויזיוני של מלחמה הפך אותה לאירוע שניתן להתבלבל בינו לבין תחרות ספורט. משימות של שמירת שלום, כאשר הן הופכות למלחמה, גובות מחיר נורא"¹

ד"ר שלמה שפירא

מבוא

כיצד משפיעה התקשורת על יציאה למלחמה ועל מהלכים צבאיים? מאמר זה בא לסקור את המדיניות התקשורתית והשימוש שנעשה בתקשורת על-ידי כוחות נאט"ו – ובראשן ארה"ב – במהלך מלחמת קוסובו.

התפתחות תקשורת ההמונים המודרנית החל מהמחצית השנייה של המאה ה-19 איפשרה סיקור הולך וגובר של מלחמות ושל סכסוכים בכל רחבי העולם. כבר במלחמת קרים (1854-1856) היה זה כתב העיתון "טיימס" שנלווה אל הכוחות הבריטיים והביא בדיווחיו את מוראות המלחמה לתוך בתייהם של אזרחי בריטניה בצידה האחר של יבשת אירופה.² קהל צרכני התקשורת, המקיף למעשה את כולנו, נמשך למידע על מלחמות אולי יותר מלכל אירוע אחר. מחקרים רבים ניסו לנתח את מקור הפופולריות של מלחמות כאירועים תקשורתיים. יש הטוענים כי בדומה לרומאים, שצפו בעניין רב בגלדיאטורים נלחמים בזירה, ישנה באופי האדם כמיהה מובנית לצפייה באלימות. אחרים טוענים כי דווקא רצונם

מרצה לתקשורת,
לביטחון ולמדיעין
באוניברסיטת בריאן

אלא גם כתמרוז אזהרה מפני הקושי לספק פתרונות פוליטיים מורכבים מול סיקור פשטני ורגשני. אלמנט זה של הפער בין הצורה שבה מסוקר סכסוך בתקשורת הבינלאומית לבין מקורותיה והתפתחותו הממשית בשטח אף גבר בעת סיקורה של מלחמות האזרחים ביוגוסלביה.³

קוסובו – טובים, רעים וגיבורים

עד השבועות האחרונים לפני החלטת נאט"ו לפתוח במתקפה צבאית נגד הכוחות הסרביים המוצבים בחבל קוסובו לא היה הסכסוך בקוסובו בכותרות התקשורת הבינלאומית. במארס 1998 לא היה סכסוך זה בבחינת מצב חדש.⁴ כבר בראשית שנות ה-90 היה ברור לארגונים העוסקים בביטחון אירופה כי קוסובו, בוסניה, חבל נורו קרבאח בארמניה ואבחזיה בדרום בריה"מ לשעבר הם נקודות חיכוך "חמות", שבהן עלולים להתפתח סכסוכים מזוינים בתוך זמן קצר. גם היה ברור כי כל אחד מהסכסוכים האלה עלול לגלוש למדינות שכנות ולהשפיע על המאזן הביטחוני בבלקנים או ברפובליקות של מרכז אסיה.⁵

הסיקור התקשורתי הבינלאומי החל, למעשה, כאשר היה מה לסקר. מעשי טבח של כוחות סרביים באוכלוסייה האלבנית נקשרו לאכזריות הרבה שהפגינו הסרבים שלוש שנים קודם לכן במלחמה בבוסניה ובקרוואטיה. נשיא סרביה, סלובודן מילושביץ', הוצג כבר במשך שנים בתקשורת המערבית בתור "הרשע של הבלקנים", ואף היו עיתונאים שהשוו אותו לרוזן הנאצי היטלר. תמונות הזוועה ששודרו מקוסובו, ושבהן נראו שורות של גופות אזרחים שנורו בידי המשטרה המיוחדת הסרבית בכפרי האלבנים, העבירו מסר של דחיפות: יש לפעול מיידית כדי למנוע מרחף דמים נוסף בנוסח בוסניה. באווירה כזאת של "טובים ורעים" נעשה ניסיון – שהתגלה כעקר – להגיע לפשרה פוליטית בין הצדדים באמצעות ועידה שכונסה בטירת

רמבויה שליד פאריז. חתימתם של הנציגים הסרבים על הסכם רמבויה הייתה אולי גם ניסיון סרבי לפייס את דעת הקהל העולמית, אך ספק רב אם הסרבים תיכננו לבצע אפילו חלק מהסעיפים האופרטיביים של ההסכם. עוד בטרם יבש הדיו על ההסכם, נמשכו מעשי הדיכוי נגד האלבנים, ומלחמה נראתה בלתי נמנעת.

אסטרטגיה תקשורתית כחלק מאסטרטגיה צבאית

בעת שהחליטו לצאת למבצע צבאי היה ברור למקבלי ההחלטות של נאט"ו כי החזית התקשורתית הבינלאומית חשובה לא פחות – ואולי אף יותר – מהחזית המלחמתית בקוסובו. במקביל לפיתוח התוכניות המבצעיות על-ידי הסגל הצבאי של נאט"ו שקד אגף קשרי החוץ של נאט"ו על הכנת אסטרטגיה תקשורתית מקיפה, שמטרתה תהיה לגבש ולייצב תמיכה גלובלית למהלכים הצבאיים ההתקפיים הראשונים של הברית הצפון-אטלנטית

המאבקים ושל הסכסוכים האזוריים. המאבק האידיאולוגי בין מזרח למערב הפך את סיקורן של מלחמות רבות – ובכללן מלחמות קוריאה, קונגו, וייטנאם, אנגולה וניקרגואה – לא רק להעברת מידע, אלא גם לזירה של תעמולה ושל אינטרסים פוליטיים. הנשיא ג'ונסון התלונן פעמים רבות כי שדה הקרב האמיתי של מלחמת וייטנאם היה פגישותיו התכופות עם עיתונאים בבית הלבן. לעיתים נראה היה כי החלטות צבאיות התקבלו על סמך הערכות באשר להשפעתן על התקשורת ולא על סמך השפעתן המשוערת על האויב. ראוי לציין כי מחקרים חדשים מאשרים את נכונותן של תחושות אלה.

זכויות האדם ומצבם של מיעוטים כבעיה ביטחונית אסטרטגית

סיומה של המלחמה הקרה איפשר לתקשורת ליטול נתח יותר ויותר משמעותי בתהליך קבלת ההחלטות בתחום המדיני-ביטחוני. "עידן ה-CNN" והסיקור הגלובלי המידי בכל שעות היממה הביא את התמונות המצמררות של משברים ושל סכסוכים שונים היישר אל הסלונים וחדרי השינה של כל אמריקני. האמונה כי לארה"ב מקום מיוחד בהנהגת היחסים הבינלאומיים בעולם, שהתחזקה עקב התפיסה כי ארה"ב היא המנצחת במלחמה הקרה, הביאה למצב שבו נושאים של זכויות אדם ומצבם של מיעוטים – אפילו בצידו האחר של העולם – הפכו כמעט בין-לילה

לבעיה ביטחונית אסטרטגית, הדורשת טיפול צבאי. פעולת האו"ם בסומליה בשנים 1992-1993 הייתה מקרה קלאסי של מדיניות "החייל בעקבות העיתונאי". סיקור נרחב של בעיית הרעב בסומליה – מצב שלא היה חדש כלל ועיקר בחבל ארץ מוכה בצורת זה – הציג את הבעיה באופן פשטני ומוטה. רעב, בצורת וסבל אינם חדשים, לצערנו, ביבשת אפריקה. אך תמונותיהם קורעות הלב של ילדים מזי רעב בסומליה הופנו בחלק

מהתקשורת העולמית לא נגד בעיות במשק המים או חוסר תכנון, אלא נגד כנופיות מקומיות של לוחמים, שמנעו משיירות האספקה של האו"ם להעביר מזון לרעבים. כוחות האו"ם, ובהם כוחות אמריקניים רבים, יצאו לסומליה ללא מטרה ברורה או אויב ברור. מהר מאוד נמצא ה"אויב" בדמותו של גנרל אידיד, מנהיג מקומי, שהוצג בתקשורת כאחראי לכל צרותיה של סומליה. אך להפתעתם של האמריקנים התברר מהר מאוד כי סומלים רבים העדיפו את הנהגתו של אידיד על פני מצב שבעיניהם היה כמעט כיבוש זר. התקשורת האמריקנית התקשתה להסביר כיצד אזרחים סומלים, שאותם היו אמורים כוחות האו"ם להציל, חגגו ברחובות העיר למראה גופותיהם המרוטשות של חיילים אמריקניים. כישלונה המוחלט של משימת האו"ם בסומליה ותמונות הנסיגה האחרונה, כאשר טנקים אמריקניים נסעו אחורנית מראש הגשר אל תוך ספינות הנחיתה מוכנים להשיב אש לכל עבר, נחקקו בתודעה העולמית לא רק ככישלון צבאי,

בעת שהחליטו לצאת למבצע צבאי, היה ברור למקבלי ההחלטות של נאט"ו כי החזית התקשורתית הבינלאומית חשובה לא פחות – ואולי אף יותר – מהחזית המלחמתית בקוסובו

ציה ולפרישת מדינות, שבהן דעת הקהל לא הייתה מוכנה לספוג אבדות כאלה. המתקפה התקשורתית של נאט"ו החלה עוד לפני המתקפה האווירית והתבססה על שלושה עקרונות משתלבים: מסירת מידע לתקשורת, תגובה מיידית לסיקור עוין ונטרול התעמולה של האויב. הושם דגש על האלמנט של אמינות בדיווחים – גם כאלו שהראו את פעולות נאט"ו באור שלילי.⁷ תדרוכי התקשורת היומיים של נאט"ו תוכננו לפי שעותיהן של מהדורות החדשות המרכזיות והפכו לאירועים מסוקרים ביותר. דובר נאט"ו, גיימי שיי, שילב בדיווחיו הומור ומצגות מולטימדיה והצליח בדרך זו לטשטש את זוועות המלחמה באמצעות הררי סטטיסטיקה. עד מהרה התפתחה הטקטיקה של שילוב תדריך פוליטי, שניתן על-ידי שיי, יחד עם תדריך צבאי, שהוגש על-ידי קצין מטה ממושקף וחביב.⁸ השילוב של דובר בעל יכולת הסברה מרשימה עם מומחה צבאי בלתי מזיק ניטרל במידה רבה את התחושה כי בצידם האחר של אותם טילים מדויקים ופצצות חכמות נמצאים אנשים ולא מכונות. צילומי הפגיעות המדויקות, שנעשו על-ידי מצלמות הפצצות המונחות עצמן, יצרו בקרב הצופים את התחושה של מתקפה סטרטגית, מדויקת ומעל לכל – מוצלחת.

נטרול התעמולה של האויב – התקשורת כמטרה

בשבוע השלישי של המתקפה האווירית החלו מטוסי נאט"ו לתקוף את התשתית התקשורתית של סרביה. מתקפה זו החלה בהפצצת האולפנים של רשת הטלוויזיה הממלכתית הסרבית וכוונה לאחר מכן נגד מתקני שידור, תחנות ממסר, אנטנות והספקת החשמל. מטרת ההתקפה על אמצעי התקשורת הסרביים הייתה כפולה: למנוע את יכולתם של הסרבים לפגוע באסטרטגיה התקשורתית של נאט"ו על-ידי הפצת מידע סותר ולהחליש את אחיזתו של הממשל הסרבי באוכלוסיית המדינה – ובעיקר זו של חבל מונטנגרו, אשר נשלט באופן עצמאי למרות היותו חלק מהברית הסרבית-יוגוסלבית.⁹

התקפות נאט"ו נגד אמצעי התקשורת, שהם מטרות אזרחיות מובהקות, שינו את כללי המשחק בנוגע למקומה של התקשורת בסיקור הסכסוך. מאותו שלב הפכה התקשורת הסרבית לצד שלגיטימי היה לפגוע בו במלחמה. התקשורת הסרבית, אף שחלקה הגדול היה בבעלות פרטית, הייתה נתונה בפועל לשליטה ממשלתית ותחת פיקוחו הישיר של הנשיא מילושביץ.¹⁰ אף שעיתונאים ואנשי תקשורת סרבים נהרגו ונפצעו בהתקפות אלה, לא מיהרו כלי התקשורת הבינלאומיים לנגות את הפגיעות בעמיתיהם למקצוע. הצלחתה של האסטרטגיה התקשורתית הייתה רבה כל כך, עד כי נראה היה לעיתים כי גם בצד נאט"ו

וגם בצד הסרבי הפכה התקשורת לצד פעיל בסכסוך. בשעה שמטוסי נאט"ו כתשו מטרות תקשורת סרביות, העביר הארגון מסרים עקיפים לממשל הסרבי דרך התקשורת הבינלאומית. מסרים אלה התרכזו בהדגשת הצלחתם של מטוסי נאט"ו להשמיד את כוח השריון הסרבי בקוסובו ובכוננות של נאט"ו לצאת למתקפה קרקעית. רק לאחר סיום המלחמה התברר כי

מאז הקמתה, חמישה עשורים קודם לכן. הצוות התקשורתית של נאט"ו בדק וניתח סיקור של סכסוכים קודמים, ועל סמך לקחים שהפיק תיכנן את מרכיביה של אסטרטגיה תקשורתית, שהתגלתה כמוצלחת עד כדי כך, שהשפיעה ככל הנראה לא רק על מדינות רבות בעולם, אלא גם על ההנהגה הסרבית עצמה. חמישה אלמנטים מרכזיים השפיעו על המדיניות התקשורתית של נאט"ו במלחמת קוסובו:

1. השפעת התקשורת על דעת הקהל ועל קבלת ההחלטות הפוליטיות והצבאיות במהלך המתקפה.
2. הצעדים שנקטו על-ידי נאט"ו כדי לבנות ולבסס את אמינותה התקשורתית לפני המתקפה הצבאית ובמהלכה.
3. הקושי בקיום מסר תקשורתי אחיד בתוך קואליציה רב-לאומית, שבה מערכות תקשורת וקהלי יעד שונים.
4. תהליך שבו ממשלות משתמשות בתקשורת להעברת מסרים לצד האחר (אלמנט שבא על חשבון דרכי תקשורת "מסורתיים" יותר כדיפלומטיה).
5. השינויים שבוצעו במדיניות החוץ ובכוחות הצבא כדי להתאים את פעולתם למצב של סיקור תקשורתי גלובלי מתמיד בזמן אמיתי.

למרות הקושי שבמידת השפעתה של התקשורת על דעת הקהל – ועוד יותר מכך על מקבלי ההחלטות במדינות רבות ושונות כל כך – פעלו מעצבי האסטרטגיה התקשורתית של נאט"ו על

סמך ההערכה כי תמיכה תקשורתית בפעולה הצבאית הכרחית לצורך שמירה על קואליציה אחידה ולשם השגת נכונותן של חברות הברית לשלם את המחיר הגבוה של המלחמה. ההערכות המודיעיניות של נאט"ו אמדו את הכוחות הסרביים בקוסובו בכ-400 טנקים, 200 קני ארטילריה, 20 אלף חיילים ועוד כמספר הזה שוטרים מיוחדים. נגד סדר כוחות זה תיכננה הברית הצפון אטלנטית – במקרה של כישלון ההתקפה האווירית – לשגר כוח פלישה של 150 אלף חיילים מאומנים היטב למתקפה אל תוך קוסובו.⁶

נתונים אלה, שלא נמסרו לתקשורת, הדגישו את חשיבותה העצומה של הצלחה במתקפה האווירית לא רק במיגור הכוח הסרבי המחופר היטב בקוסובו, אלא בעיקר בשבירת המורל של ההנהגה הסרבית בבלגרד. רק באמצעות שבירת רצונה של ההנהגה הסרבית להילחם יכלו כוחות נאט"ו למנוע מתקפה קרקעית רבת אבדות, שעלולה הייתה להביא לפירוק הקואלי-

משרד האינפורמציה של יוגוסלביה בפרישטינה לאחר שהופץ על-ידי מטוסי נאט"ו. צילום: רוו ב'יש

תבאי עוד סנדביץ', וגם בירה...

הערות

1. רוס פרו (שהיה בעבר מועמד עצמאי לנשיאות ארה"ב) בהקדמה לספר: **Delong, & Tuckey, Mogadishu - Heroism and Tragedy**, Praeger, London, 1994
2. כתב ה"טיימס", ויליאם ראסל, ליווה את הכוחות הבריטיים לאורך המערכה בחצי האי קרים ובבולגריה. דיווחיו צוטטו בעיתונים רבים והשפיעו על תפיסת המצב של רבים ממעצבי המדיניות בלונדון. ראו: **Hudson, M. & Stanier, J., War and the Media**, NYU, New York, 1998, p. 20
3. על המלחמות ביוגוסלביה ועל תפקיד התקשורת בסכסוכים אלה ראו: **Bennet, Christopher, Yugoslavia's Bloody Collapse**, Hurst & Co, London, 1995
4. יש לציין כי הפעולות הראשונות של הממשל הסרבי נגד האוכלוסייה האלבנית בקוסובו הופנו נגד כלי התקשורת המקומיים. ביולי 1990 הוציאו השלטונות הסרביים צווי סגירה לעיתון היחיד בקוסובו בשפה האלבנית וכן לתחנות טלוויזיה ורדיו אלבניות. שם, עמ' 267.
5. כתב שורות אלה שהה לצורך מחקר בראשית 1993 במשרדי הארגון לביטחון ולשיתוף פעולה באירופה (OSCE) בווינה, בעת שהארגון עסק בהכתנת של משלחות המשקיפים הראשונות לקוסובו, לנורו קרבאח ולרפובליקה של מקדוניה.
6. מפקד כוחות נאט"ו, גנרל מייק ג'קסון, גילה נתונים אלה בעדותו בפני ועדה של הפרלמנט הבריטי במאי 2000. ראו: **METRO 11.5.00**
7. כך נעשה, למשל, כשמטוסי נאט"ו פגעו בשיירות של פליטים או בשגרירות סין בבלגרד.
8. סגל נאט"ו הקפיד שאת ההסבר הצבאי ייתן קצין ממדינה אחרת בקואליציה הצבאית כדי להדגיש את אחדות הדעות בקרב חברות הארגון. ברוב המקרים היה הקצין הנוסף גרמני או צרפתי.
9. ממשלת מונטנגרו חתמה בראשית שנות ה-90 על ברית פוליטית וביטחונית עם סרביה, וכוחות צבא של מונטנגרו אף שירתו בצד הסרבי במלחמה בבוסניה.
10. פילדמרשל ג'ון סטנייר העריך כי ללא תמיכת התקשורת הסרבית לא היה מילושביץ' יכול לפעול נגד קוסובו או להבטיח את תמיכת הרפובליקה של מונטנגרו. ראו: **Hudson & Stanier, p. 267**
11. מפקד נאט"ו, גנרל ג'קסון, הגיב בציניות על הטענות בדבר כישלון המערכה האווירית באומרו: "ברור שכאשר נכנסנו לקוסובו לא היה עלינו לפנות משם מאות שלדי טנקים מפויחים".

מטוסי נאט"ו נכשלו כישלון חרוץ בקוסובו והצליחו לפגוע שם רק בטנקים סרביים בודדים. אך השפעתה של המתקפה התקשורתית על ההנהגה הסרבית בבלגרד לא הייתה פחותה מזו של המתקפה הצבאית. סכסוכים פוליטיים פנימיים, מחסור בנתונים אמנים מהשטח על היקף אבדותיהם, פגיעות מדויקות במטרות תשתית אזרחיות בסרביה ותסיסה ציבורית גרמו לנשיא מילושביץ' להודיע בסופו של דבר על נכונותה של סרביה לסגת מקוסובו.

מסקנות: התקשורת – מידע, נשק או זירת קרב?

פרשנים וחוקרים אסטרטגיים חלוקים בדעתם על הגורמים שהביאו להחלטה הסרבית לסגת מקוסובו. במהלך הנסיגה התברר כי השריון והארטילריה הסרביים כמעט שלא נפגעו בהפצצות, ולפיכך יכולתם של הכוחות הסרביים לגרום לאבדות משמעותיות בקרב כוחות נאט"ו במהלך מתקפה קרקעית כמעט שלא נפגעה.¹¹ כל עוד שולט סלובודן מילושביץ' בסרביה לא ניתן לנתח החלטה זו בצורה שקולה בהעדר מסמכים או עדויות ממקור ראשון. אולם אין ספק כי האסטרטגיה התקשורתית של נאט"ו תרמה רבות להצלחת המטרה העיקרית של המלחמה: נסיגתם של הכוחות הסרביים מקוסובו והפסקת פעולות הדיכוי כלפי התושבים האלבנים. נסיגה זו איפשרה את חזרתם של הפליטים האלבנים למקומותיהם ולהקמת גרעין של ממשל עצמאי בקוסובו, אם כי עדיין מוגבל, תחת פיקוח האו"ם. ניתוח הלקחים התקשורתיים והאסטרטגיים של מלחמת קוסובו מצביע על שלושה אלמנטים חשובים:

1. נאט"ו הראתה כי ניתן לבנות מודל של יחסי תקשורת-צבא שאינו נשען על כפייה (צנזורה) או מניעת גישה, ועדיין להשפיע בצורה משמעותית על תוכני הסיקור התקשורתי.
2. המערכה התקשורתית המחישה את יכולתה של התקשורת להשפיע על סביבת ההחלטה של מעצבי המדיניות בדרגים הגבוהים ביותר – גם אם מסריה אינם עולים בקנה אחד עם נתונים צבאיים ומודיעיניים.
3. ההתקפות האוויריות של נאט"ו נגד אמצעי התקשורת הסרביים פגעו בחסינות שהייתה מקובלת עד אז ביחס לתקשורת האזרחית של היריב והפכו אותה למטרה לגיטימית כמו כל אמצעי אחר שבמאגרי הנשק של האויב. התפתחות זו, שנראתה בעת המלחמה כהצלחה, עלולה לסכן את אנשי התקשורת בעת סיקור המלחמות הבאות. אלה עלולים להיפגע במכוון על-ידי צד כלשהו ללחימה בטענה שהם משרתים את האינטרסים של האויב. שבירת הטאבו של תקיפת תקשורת אזרחית עשויה להתגלות כחרב פיפיות, אשר תצמצם למעשה את יכולתה של התקשורת הבינלאומית לסקר סכסוכים חמושים באופן שקול.

ההצלחה התקשורתית של נאט"ו במלחמת קוסובו תהיה ללא ספק מודל לחיקוי במלחמות הבאות של המאה החדשה. הצלחה זו רלוונטית גם למערך ההסברה של צה"ל בעת התכוננות לכל מהלך צבאי משמעותי.